

PAPER DETAILS

TITLE: ESREFEFENDİZDE MEHMET SEVKETİ`NİN MEDRESELERE İLİSKİN İSLAHAT
DÜŞÜNCELERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

AUTHORS: Mustafa SANAL

PAGES: 193-218

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114241>

EŞREFEFENDİZÂDE MEHMET ŞEVKETİ'NİN MEDRESELERE İLİŞKİN ISLAHAT DÜŞÜNCELERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

*Mustafa ŞANAL**

Eğitim ve öğretim faaliyetleri, toplumların gelişmesinde ve gerilemesinde rol oynayan en önemli etkenlerden bir tanesidir. İslamlıkla beraber, camî, mescit vb. yerlerde yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri, Türklerin İslam dinini kabul etmesinden sonra “Medrese” adı verilen eğitim-öğretim müesseslerinde yapılır hale gelmiştir. Kısacası medrese, Türklerin İslam dünyasına kazandırmış oldukları bir kurum niteliğindedir. Özellikle Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu döneminde tekamülüne geniş manasıyla tamamlayan medreseler Osmanlı İmparatorluğu döneminde en parlak yıllarını yaşamışlardır. Osmanlı Devleti kuruluş dönemi yöneticileri, eğitim faaliyetlerine büyük önem vermişler, ilmiye sınıfına mensup olanları adli, idari, askeri gibi alanlarda çeşitli görevlere getirmişlerdir. Medreselerin Osmanlılar zamanındaki bu pürüm dönemleri, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiş, (her ne kadar bu tarihten önce de bazı olumsuz gelişmeler görülse de) bu tarihten sonra ise, yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman’dan sonra genel olarak, devlet teşkilatındaki bozulma, medreselere de sirayet etmiştir. İlmiye rütbeleri mevcut nizamla uyulmadan ulema ve devlet ileri gelenlerinin evlâtlarına verilmeye başlanmıştır.”Beşik ulemalığı” bu şekilde doğmuştur¹. Özellikle III.

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Araştırma Görevlisi

1. Taşdemirci, Ersoy: **Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma** (Yayınlanmamış Doktora Tezi). A. Ü. Sos. Bil. Enst., Ankara 1984, s. 129.

Murat devrinden başlayarak, medreselerde görülen bozuklukların giderilmesi hususunda padişaha raporlar verilmiş, bozuklukların ortadan kaldırılması için tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu nedenle Tanzimat'ın ilanından 1923 yılına kadar geçen süre içerisinde medreselerde yapılan ve yapılması düşünülen ıslahatlar son derece önemli bir mahiyete sahiptir.

II. Meşrutiyet döneminde medreseler, her yönü ile ıslaha tabî tutulmuşlardır. Bu tür faaliyetlerin yapılmasında medrese mensuplarının ve konu ile ilgilenen devrin aydınlarının meselenin fikri yapısının hazırlanması bakımından önemli katkıları olmuştur. Eşrefefendizâde Mehmet Şevketi de bu dönemde medreselerle ilgili yapılan ıslahat faaliyetlerinin fikir mimarlarından birisidir. Bu nedenle çalışmamızda Eşrefefendizâde Mehmet Şevketi'nin medreselere ilişkin ıslahat düşünceleri ve çözüm önerilerine yer vereceğiz. Ancak onun bu konudaki görüşlerine geçmeden önce hayatı hakkında kısa ve özlü bir bilgi vermeyi, konunun bütünlüğünün sağlanması açısından yararlı görmekteyiz.

Eşrefefendizâde Mehmet Şevketi'nin Hayatı

Eşrefefendizâde Mehmet Şevketi, İstanbul'da 13 Safer 1294 yılında (1887) doğmuştur. Babası sudur-i izamdan ve Huzur Dersleri mukarrirlerinden² Mehmet Eşref Efendi idi. Şevketi, ilk olarak Mercan Ağa Mekteb-i İptidaisinde öğrenim görmüş, buradan şahadetname alarak Kaptan Paşa Rüştîyesi'ne kayıt olmuştur. Bu okulu aliyûlâla derecesi ile birincilikle bitirerek şahadetname almıştır. Daha sonra o devrin hususi mekteplerinden biri olan ve Arapça tedrisatındaki başarısından dolayı halk arasında oldukça meşhur olan Dar'ül Tedris'e kaydolmuştur. Bu okulu da pekiyi derecesi ile bitiren Şevketi, Şehzade Cami-i Şerifinde merhum Çarşambalı Hacı Ahmet Efendinin halka-i tedrisine dahil olmuştur ve

2. Huzur dersleri mukarriri, ramazanda padişahın huzurunda Kur'anı tefsir etmekle vazifeli bulunan müderrise verilen addır. (bk. Develioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitapevi yay., Ankara 1995, s.679.)

Ahmet Efendi'den icazet aldıktan sonra Muallimhane-i Nüvvab³'a kaydolmuştur. Burada Fıkıh ve Sakk⁴ eğitimi almıştır. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra, Teşrinievvel 1326 yılında yapılan Rüüs sınavında başarılı olmuş ve buradan tedris ruhsatnamesi almaya hak kazanmıştır. Bu icazetname Şevketi'ye müderrislik vazifesinin kapılarını açmıştır. Şevketi bununla da yetinmeyerek hem bilgisini genişletmek hem de İngilizce öğrenmek için Robert Koleji'ne kaydolmuş, buraya yedinci sınıfın yarısına kadar devam etmiştir. Okulda kaldığı süre içerisinde Kimya-ı Gayri Uzvi, Teşrih ve Fizyoloji, Hayvanat ilimlerinin tahsil ettiği gibi İngilizce, Fransızca, biraz da Almanca öğrenmiştir. Şevketi, Robert Koleji'nden ayrıldıktan sonra, Beyazıt Cami-i Şerifi'nde Sarf ilminin tedrisinden başlamak üzere Dersiamlık görevine getirilmiştir. Fakat bu görevine fazla devam etmemiştir. Kanaatimizce, Robert Koleji'nde yarım kalan tahsilini ikmal için 12 Şevval 1324 tarihinde Almanya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Almanya'da ilk olarak Berlin'de Lictelfelde-West adlı bir lisan enstitüsüne devam etmiştir. Burada bir müddet kalıp Almanca'sını ilerlettikten sonra Almanya'nın kuzeyinde yer alan ve bir üniversite şehri olan Grayfesvalda'ya gitmiştir. Buradaki Gimnasion'a kayıt olmuştur. Bu okula bir sene devam ettikten sonra Grayfesvalda'ki üniversitenin Felsefe şubesine kayıt olmuştur. Burada da bir yıl öğrenim gördükten sonra, 8 Mayıs 1909'da Münih'te Münih Üniversitesi Felsefe Şubesi'ne kaydolmuştur. Buradan 16 Temmuz 1909 tarihinde tasdikname alarak ayrıldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra 9. sınıf müderrislerinden addedilerek maaşa bağlanmıştır. Yaklaşık olarak iki sene bu vazifeyi sürdüren Şevketi, 1912 yılında Molla Camii'nde tedris faaliyetine baş-

3. Muallimhane-i Nüvvab, Tanzimatın hukuk alanına getirdiği ikililiğin uygulanabilmesi için şeriatla ilgili bazı davalara bakmak üzere, yeni kadı ve naiplerin yetiştirilmesi amacıyla 1854 yılında açılan medreseye verilen addır. Bu medreseye 1884'ten itibaren Mekteb-i Nüvvab, 1910 yılından itibaren ise Mekteb-i Kuzat adı verilmiştir.(bk. Ergün, Mustafa: **II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 346.)

4. Sakk, şeri mahkemelerce verilen berât, kadı hücceti ve bu gibi yazılardaki tabirdir. Aynı zamanda vesika manasına gelip, mahkemede alınan kararın nasıl belgelendirileceğinin öğretilmesi anlamına gelmektedir. (bk. Develioğlu, a.g.e., s.915.)

lamıştır. Yaklaşık olarak iki sene bu vazifeyi sürdüren Şevketi, daha sonraları Darü'lfun'un Ulum-ı Şeriye ve Ahlak Şubesi müderrisliği, Dar-ül Hikmet-il İslamiye azalığı gibi görevlerde de bulunmuştur. Türkçe, Arapça, İngilizce, Almanca Farsça lisanlarını hem konuşup hem yazan Şevketi, 3 Ağustos 1934'te İstanbul'da vefat etmiştir⁵.

Hem mektep, hem medrese tahsili hem de Avrupa görmüş ve oralardaki eğitsel uygulamaları yerinden takip edip, gördüklerinin tesiri altında kalarak, kendi ülkesinde de batı tarzında hatta onlardan daha iyi olmak şartıyla mevcut medreselerin ıslaha tutulmasını talip eden bir Osmanlı aydını ve müderrisi olan Şevketi'nin medreselerin ıslahına ilişkin görüş ve önerilerini;

A-Medreselerin Kuruluş Sistemine İlişkin Düşünce ve Çözüm Önerileri,

B-Medreselerin İdari ve İlmi Teşkilatına Dair Düşünceleri ve Çözüm Önerileri,

C- Medrese Binalarına Dair Düşünceleri ve Çözüm Önerileri olmak üzere üç ana başlık halinde vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz.

A-MEDRESELERİN KURULUŞ SİSTEMİ

Anadolu Beylikleri'nden biri olarak kurulan Osmanlı devleti hükümdarları, devletin kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretim işlerine önem vermeye başladılar. Selçuklu, Mısır ve Türkistan medreselerini örnek alarak medreseler açmaya başlayan Osmanlıların bu faaliyeti kendilerinden önce Anadolu'da bu alanda yapılan faaliyetlerin bir devamı sayılır. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde bilim politikasının temel ilkesini, diğer İslam ülkelerinde

5. Şevketi'nin hayatı ve memuriyetleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bk. Albayrak, Sadık: **Son Devrin İslam Uleması** I-IV, Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul 1980; Albayrak, Sadık: **Son Devrin İslam Akademisi, Dar'ül Hikmet-il İslamiye**, Yeni Asya yay., İstanbul 1973, s174-177. Ayrıca İstanbul İl Müftülüğü binasında bulunan Osmanlıca evraklar kısmında, **Dosya Numarası:19, Sicil Defteri C.5, Sayfa:247** nolu evrakta Şevketi'nin hal tercümesi bulunabilir.

ün yapmış bilim adamlarını ve tahsillerini bilim bakımından daha çok gelişmiş İslam ülkesinde tamamlamaya gidenleri celb etmek teşkil etmektedir⁶. Osmanlı devletinde medreseler, başlangıçtan itibaren hükümdarlar ve devlet ileri gelenleri tarafından kurulmaktaydı. Derecelendirmeye tabi tutulurken ise kurucuları, müderrislere verilen maaş, medreselerde okutulan dersler ve medreselerin kuruluş zamanı dikkate alınırdı.

Osmanlı medreseleri Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) zamanında belirli bir nizamla bağlanmıştı. Fatih Sultan Mehmet, ilk olarak Osmanlılara Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri'nden intikal eden medreseler ile kendisinden önceki dönemde kurulmuş olan medreseleri teşkilatlandırmıştır. Fatih, böyle bir teşkilatlandırma yaparken yukarıda zikredilen kıstasları göz önünde bulundurmıştır. Kendisinin yaptırmış olduğu Sahn-ı Seman medreselerini teşkilatın en üst kademesine koymuştur. Fatih, bu kriterler ışığında medreseleri şu şekilde derecelendirmiştir;

- | | |
|----------------------------------|---------------------------------------|
| a)Haşiye-i Tecrid ⁷ . | b) Miftah ⁸ |
| c) Kırklı Medrese ⁹ | d)Hariç Elli Medreseler ¹⁰ |

olmak üzere önce dörde ayırmıştır. Sonra kendisi Sahn-ı Seman ve buraya öğrenci yetiştirmek üzere Musıla-i Sahn medreselerini kurduktan sonra medreselerin derecelendirmesi şu şekilde olmuştur,

6. Taşdemirci, a.g.e., s.27.

7. Haşiye-i Tecrit, müderrislerin yevmiyesi 20 akçe olan bu medreselere Yirmili Medreseler de denilmekteydi. Haşiye-i Tecrit adı, bu medreselerde aynı adla okutulan Kelam kitabından ileri gelmektedir. (bk.Uzunçarşılı, I. Hakkı: **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988,s.19,24; Baltacı, Cahit: **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul 1976,s.37.)

8. Haşiye-i Tecrit medreselerinin bir derece üstünde olan, müderrislerin "otuz-otuz beş akçe" günlük aldıkları medreselerdir. Bu medreselerin adı, Sadeddin Taftazani'nin Belâgata dair eseri olan Şerh-i Miftah'tan ileri gelmektedir.

9. Müderrislerine yevmiye olarak kırk akçe verildiği için bu adla anılmaktadır.

10. Müderrislerine günde 50 akçe verilen medreselerdir.

- | | |
|-------------------------------|-----------------------------|
| a)Haşiye-i Tecrid Medreseleri | b) Miftah Medreseleri |
| b)Kırkklı medreseler | d) Hariç Elli Medreseler |
| c)Musıla-ı Sahn Medreseleri | f) Sahn-ı Seman Medreseleri |

Osmanlı devletinde medrese teşkilatının tamamlanması Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiştir. Kanuni'nin Süleymaniye Medreselerini kurmasından sonra medrese teşkilatı şu şekli almıştır;

- | | |
|--------------------|-------------------------|
| 1) İptida-i Hariç | 7) İptida-i Altmışlı |
| 2) Hareket-i Hariç | 8) Hareket-i Altmışlı |
| 3) İptida-i Dahil | 9) Musıla-i Süleymaniye |
| 4) Hareket-i Dahil | 10)Hamise-i Süleymaniye |
| 5) Musıla-ı Sahn | 11) Süleymaniye |
| 6) Sahn-ı Seman | 12) Darü'l Hadis |

Bazı küçük değişikliklerle beraber XX. yüzyıla kadar gelen bu derecelendirmeye Haşiye-i Tecrid, Miftah ve Kırkklı medrese dahil değildir. İstanbul medreseleri için yapılan bu derecelendirmeler Bursa ve Edirne medreseleri için de geçerliydi¹¹.

Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarından başlayarak tedricen gerilemeye başlayan medreseler, birtakım amillerin de neticesinde değişik zaman ve değişik yerlerde kuruluşu ve derecelendirilmeleri açısından bazı düzenlemeler ve bazı yanlış uygulamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bilhassa Tanzimat devrinden itibaren devletin siyasi politikası gereği, desteğini kendisinin açmaya başladığı batı tarzındaki okullara vermiş olması, medrese ve medreselileri daha da kötü duruma düşürmüştür. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı aydın ve uleması, bir zamanlar medreselerle ilgili olarak her türlü yenilik ve ıslaha karşı çıkmalarına rağmen, bu dönemden itibaren artık medreselerde de ıslah ve yenileştirme hareketlerinin yapılmasının zaruret olduğu yönünde fikir beyan eder hale gelmişlerdir.

11. Taşdemirci, a.g.e., s.61-62.

II. Meşrutiyet döneminin Osmanlı aydın ve ulemasının belirtmiş olduğu fikirlerden en önemlilerinden birisini de medreselerin kuruluş sistemi ve yeniden örgütlenmesi konusu teşkil etmektedir. Bu hususta fikir beyan edenlerin büyük çoğunluğu medreseleri, orta ve yüksek dereceli öğretim kurumları olarak telakki ediyorlardı. Aynı zamanda medreseleri ilk dereceden yüksek dereceye kadar uzanan aşamaları ihtiva eden bir eğitim kurumu olarak kabul eden ulema ve aydınların sayısı hiç de az değildi. Örneğin Zengin'e göre Gökalp, medreselerin "Medrese-i Külliye" adı altında birleştirilerek orta ve yüksek kısımlara ayrılmasını talep etmekteydi. Gökalp, orta dereceli kısımda "Ulum-ı Taliye" adını verdiği asıl derslere giriş ve onları sağlamaya kolaylık sağlayacak Arapça, Felsefe, Hesap, Hendese gibi derslerin, yüksek dereceli kısımda ise "Ulum-ı Aliye" adını verdiği Kur'an, Hadis, Tefsir, Fıkıh gibi asıl derslerin okutulmasını öngörmekteydi¹². Yine Zengin'e göre, Kazanlı Halim Sabit de medreseleri orta ve yüksek dereceli öğretim kurumları olarak görmekteydi. Halim Sabit, bu hususta iki tür medrese düşünmekteydi. Bunlar;

a) Dini bilimlerin tahsilinde yardımcı olacak derslerle, öğrenilmesi zamanın icaplarından olan Fen ve Matematik bilimlerinin okutulduğu orta dereceli medreseler,

b) Özellikle dini bilimler alanında ihtiyaç duyulan mütehassısların yetiştirilmesini hedef alan yüksek dereceli medreseler¹³.

Şevketi de bu konuyu detaylı olarak ele alan ve bu konudaki görüşlerini ve taleplerini hazırlamış olduğu "**Medaris-i İslamiye Islahat Programı**" adlı kitapçıkta dile getiren aydınlardan bir tanesidir. Şevketi'nin medreselerin kuruluş sistemine dair fikirlerine geçmeden önce onun medrese ve ıslah kavramından ne anladığını izah etmeye çalışacağız.

12. Zengin, Zeki Salih: **II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı ve Din Eğitimi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), E.Ü. Sos. Bil. Enst. Kayseri 1993, s. 22.

13. Zengin, a.g.e., s.25.

Şevketi, kendisini medrese ıslahat programı hazırlamaya iten etmenlerden bahsederken şunları söylemektedir:

“Devlet-i âliye-i Osmaniye’nin Selim-i Salis zamanında başlayıp mütemadi fakat tedricen mütezayid (çoğalmak) bir surette vukua gelmekte olan neş’e-i seniyesinde hükümetin mülki, adli, askeri gibi muhtelif cihetlerinde mühim teceddüdat ve ıslahat vücuda getirilmekte olduğu nazar-ı şükran ile görülmektedir. İlmiye tarikinin tedris mesleğince de bu yolda bazı teşebbüslerde bulunulmuş ise de bunlar ya büsbütün akim kalmış, yahut devlet ve milletin şan-ı azametine şayan bir neticeye iktıran (yaklaşma) edememiştir. Bu mühim teşebbüsün muvaffak olması bir millet ve hükümet-i muazzamaya layık olacak nazar-ı şamil ve nafiz (nüfuzlu) İstanbul, Anadolu, Rumeli, bütün Memalik-i Osmaniye’de medaris-i ilmiyeyi göz önüne alarak terakkiyat-ı hazıraya muvafık esaslı bir programın tanzimine vabestedir. Böyle bir programın tanzimini düşünmek yalnız bir kişiye, on kişiye değil, evvela doğrudan doğruya merkez-i hilafet ve payitaht-ı saltanat bulunan İstanbul ulemasına, sonra Anadolu ve Rumeli bilumum memalik-i islamiye fudalasına (fazilet sahiplerine) daha sonra da vazife-i diyanet veya insaniyet olarak sair vatandaşlarımıza aittir. Onun için bu hususta düşündüklerimi umumun inzar-ı tetkikine arz etmeye ihtiyaç hissettim¹⁴.”

Bu uzunca ifadeden anlaşılacağı üzere Şevketi, Osmanlı devletinde, III. Selim döneminden başlayarak gerek askeri gerekse sivil alanlarda yapılan yenileşme hareketlerinin görüldüğünden bahsetmekte ve o dönemden itibaren ilmiye alanında yapılan iyileştirme hareketlerinin pek de fazla başarılı olamadığını belirtmektedir. Ona göre ilmiye kademelerinin ıslah edilmesi başta devlet olmak üzere, ileri gelen ulemanın yanı sıra devlet ve milletini seven vatandaşların görevidir.

14. Şevketi: *Medaris-i İslamiye Islahat Programı*, Harbet Matbaası, İstanbul 1329, s. 1-2.

Acaba ona göre “ıslahat” ne demekti, nasıl bir şeydi? Şevketi, bu sorunun cevabını şu şekilde vermektedir.

“İslahat bir şeyi bırakıp yerine başkasını ikame etmek değildir. Belki bir şeyi müstait olduğu kemale elverişli bir hale getirmek demektir¹⁵”.

Bu izahata binaen Şevketi, devletin hangi kademesinde ıslah faaliyetleri yapılırsa yapılsın öncelikle hangi kısmın yeniliğe tabi tutulacağını, sonra tespit edilen o kısmın üzerinde ne türden bir yenilik hareketine girişileceğinin tespit edilmesini en önemli bir mesele olarak görmektedir ki, onun bu anlayışı bize, programa ve programlı çalışmaya vermiş olduğu önemi göstermektedir. Şevketi’nin bu tarzdaki anlayışını şu sözü, daha da pekiştirecek bir mahiyettedir:

“Cihangirane bir hükümet cihangirane bir ilimle kaimdir¹⁶”.

Şevketi’ye göre Osmanlılar, kuruluşlarından itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerine önem vermişlerdir. Bilhassa ilk dönemlerden itibaren miktar bakımından artarak gelişen medreseler, devletin maddi ve manevi yapısının sağlam bir şekilde kurulmasına layetzelzel (sarsılmaz) bir surette yardımcı oldular. Başından beri bu asli fonksiyonunu yerine getiren medreseler, aynı zamanda devlet yöneticilerini de yetiştirmekte, halkın eğitime derin katkılarda bulunmaktaydı. Hem iptidai derecede hem de yüksek derecedeki ilimleri bünyesinde barındırmaktaydı.

Şevketi’nin bu istikametteki görüşlerini belirttikten sonra onun medreseyi nasıl bir şey olarak gördüğü hakkında bilgi verilecektir. Şevketi, medreseyi şu şekilde tanımlamıştır:

“Medaris-i ilmiye vaktiyle ulum-ı şeriye ve akliye gibi mütedavil olan fününun tedris ve neşri için tesis edilmiş birer Darülfünundur¹⁷”.

15. Şevketi, a.g.e., s. 2.

16. Şevketi, a.g.e., s. 2-3.

17. Şevketi, a.g.e., s. 4.

Şevketi, eski dönemlerde medreselerde yetişen ulemanın, aydınların oldukları eserlerin kendi döneminde hala revaçta olduğunu belirterek, buna en iyi şahit olarak bizzat tarihin kendisini örnek göstermektedir. İşte bu maksatla medreseleri yüksek dereceli müesseseler olarak telakki etmektedir¹⁸.

Şevketi, medreseleri orta ve yüksek dereceli medreseler olarak iki kategoriye ayırmıştı. Bu ayrımı medreselerde okutulmasını düşündüğü derslere göre yapmıştır. O, orta dereceli medreseleri Dürus-ı Taliye, yüksek dereceli medreseleri ise Dürus-ı Aliye olarak zikretmektedir. Dürus-ı Taliye, mebadi-i ulum ile terbiye ve malumat-ı umumiyeye ait olan derslerin okutulduğu medreselerdir. Dürus-ı Aliye ise ihtisas vechi üzere okutulması lazım olan derslerin okutulduğu medreselerdir¹⁹. Şevketi orta dereceli medreselerin süresini sekiz yıl olarak tespit etmiştir²⁰. Bu süreyi sekiz yıl olarak tespit etmesinin nedenini şu şekilde açıklamaktadır:

“Dürus-ı taliyeden ma’dud bulunan fenler hepsi birden bir iki senede tedris edilebilecek kadar az olmadıkları gibi pek çok seneler kapsayacak kadar da mühim ve pek çok olmadıklarından milel-i mütemetdimede suver-i muhtelifede dokuz seneye tevzii edilerek tedris edilmesine nazaran onlarda bu derslerin talebesi dokuz sınıfa ayrılmış ise de bizde tahsil-i iptidaiyenin intizamsızlığına binaen geciktiğinden dürus-ı taliye talebesi senelerin yüksekliği nazar-ı dikkate alınarak şimdilik üç evvelkisi rüşti, beş sonrakisi idadi derecede olmak üzere sekiz sınıfa ayrılmalıdır²¹”.

O, orta dereceli medreselerde tali derecedeki ilimlerin okutulmasını talep etmekteydi. Hatta, rüşti kısmıyla idadi kısımda okutulacak dersleri telaffuz ederken, bu derslerin birbiri ile irtibatlı olmasının gereğinden söz etmekteydi. Yani idadi derecesinde okutulmasını talep ettiği dersler, rüşdi derecede okutulmasını ön-

18. Şevketi, a.g.e., s. 4.

19. Şevketi, a.g.e., s. 10.

20. Şevketi, a.g.e., s. 19.

21. Şevketi, a.g.e., s. 24.

gördüğü derslerin üzerine bina edilebilecek olan dersler olmasının yanı sıra, aynı zamanda rüşti derecede okutulması düşünülen derslerin kısmi derecede mufassalı olan derslerdir.

Şevketi, yüksek dereceli medreseleri birer ihtisas medreseleri olarak düşünmekteydi. Bu amaçla yüksek dereceli medreseleri Ulum-ı Şeriye şubesi, Hikmet Şubesi, Fıkıh Şubesi ve Lisan şubesi olarak dört kısma, her bir şubeyi de kendi arasında özel bölümlere ayırmıştır. Bu ifadeyi şematik olarak şu şekilde gösterebiliriz²².

1-ULUM-I ŞERİYE ŞUBESİ

- a) Tefsir Kısmı
- b) Hadis Kısmı
- c) Kelam Kısmı
- d) Ahlak-ı İslam Kısmı

2-FIKIH ŞUBESİ

- a) Fıkıh Kısmı
- b) Hukuk Kısmı

HİKMET ŞUBESİ

- a) Felsefe Kısmı
- b) Tarih ve Siyer Kısmı
- c) Riyaziyat Kısmı
- d) Tabiat ve Coğrafya Kısmı

4-LİSAN ŞUBESİ

- a) Arabi Kısmı
- b) Türki Kısmı
- c) Farisi ve Sair Elsine-i Mühimme Kısmı

Gerek orta dereceli medreselerde gerekse yüksek dereceli medreselerde okutulması düşünülen dersler ayrıntılı olarak ders programları bölümünde detaylı olarak gösterilecektir.

Şevketi, yüksek dereceli medreselerin Ulum-ı Şeriye Şubesinin Hadis kısmı ile Fıkıh Şubesinin Fıkıh kısmında öğretim süresini dört veya altı yıl olarak belirlerken, diğer şubelerde ise bu süreyi üç veya beş yıl olarak belirlemiştir.

Şevketi, medreseleri orta ve yüksek dereceli medreseler olarak ikiye ayırdığı için ilkokul seviyesindeki öğretime yer vermemiştir. Fakat Atay, Şevketi'nin dolaylı olsa da ilköğretim seviyesindeki

22. Şevketi, a.g.e., s. 17.

eğitime değinmiş olduğunu belirtmektedir. Atay'a göre Şevketi'nin, medresenin birinci sınıfına kabul edilecek öğrencilerin yaşının on ikiden aşağı olmaması, Kur'an-ı Kerimi okumayı, muhtasar olarak İlmihal bilmeyi, Türkçe'yi akıcı bir üslupla okuyup yazmayı şart koşması, burayı ilkokul kademesi olarak düşünmesinden kaynaklanmaktadır²³. Biz, Atay'ın bu kanaatine olumlu olarak bakmamaktayız. Çünkü Şevketi, yukarıda da belirtildiği üzere, orta dereceli medreseye kayıt olabilecek talebenin yaşının en az 12, en çok 15 olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Şevketi okuma-yazma bilme şartını öğrencinin medreseye kayıt olmasından evvel yerine getirmesini talep etmiştir ki, ilkokula gitmeyen veya şahsi teşebbüsleriyle okuma-yazma öğrenmeyen öğrenciden okuma-yazma bilmesi beklenemez.

B-MEDRESELERİN İDARİ VE İLMİ TEŞKİLATI

Medreseler başlangıcından itibaren hükümdar ve ileri gelenler tarafından kurularak, giderleri vakıflar yoluyla karşılanmıştır. Bu usul medreselerin, mali ve idari muhtariyete sahip öğretim kurumları olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, medreselere müderris tayini, "Mülazemet". adı verilen usul ile Meşihat vasıtası ile resmi olarak yürütülmüştür. Diğer taraftan Şeyhülislamlara veya bunlara vekaleten Ders Vekillerine talebeyi teftiş ve imtihanlara nezaret etme görevleri verilmiştir.

Osmanlı devletinde medreseler ve mensuplarının merkezde bağlı oldukları kurum yukarıda da zikredildiği gibi Meşihat makamıydı. XVI. asra kadar kadı ve müderris tayinleri vezir-i azamlar tarafından yapılırken bu tarihten itibaren kırk akçeden yukarı medreselerin müderrisleri şeyhülislamın vezir-i azam vasıtasıyla padişaha arzı ile, daha aşağı medreselerin müderrisleri ise kazaskerler vasıtası ile yapılır hale gelmiştir.

1837 yılında Meşihata bağlı olan vakıfların idaresi Evkaf Nezaretine devredilmiştir. Medrese vakıflarının Evkaf'a devredilmesi

23. Atay, Hüseyin: Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Dergah yayınları, İstanbul 1983, s.238

ile bilhassa mali yönden bu nezarete bağlı olan medreselerin idaresinde, meşihatla birlikte bir ikilik çıkmıştır. Nitekim, II. Meşrutiyet döneminde, Evkaf'a bağlı olan medreseler kurulduğu gibi, Meşihata bağlı olan medreseler de kurulmuştur. Mesela, 1910'da "Medrestül Kuzat" adını alan "Mekteb-i Nüvvab", Meşihata bağlı iken, 1913 yılında kurulan "Medresetül Vaizin" Evkaf Nezaretine bağlıydı²⁴. İşte Meşrutiyet döneminde yapılan tartışmaların, ileri sürülen fikirlerin merkezinde yukarıda belirtilen ikilik yatmaktaydı. Ulema ve aydın sınıfı medreselerin idari yapısıyla ilgili olarak çeşitli fikirleri ileri sürmekte, medreselerde ortaya çıkmış olan bu tarzdaki aksaklıkların giderilmesi hususu üzerinde durmaktaydılar.

Medreselerin ıslahı konusunda düzenli ve ayrıntılı bir program hazırlayan Şevketi de medreselerin idari ve ilmi teşkilatı konusunda birtakım önerilerde bulunmuştur. Şevketi bu hususta az ama öz bilgi vermiştir. Biz de onun az ama öz olan bu ifadelerine burada yer vermeye çalışacağız.

Medreseleri okutulan derslere göre önce orta dereceli ve yüksek dereceli medreseler olarak ikiye ayıran sonra da her bir şubeyi kısımlara ayıran Şevketi, gerek orta dereceli gerekse yüksek dereceli medreselerin idarelerinin de farklı olmasını savunmuştur. Yüksek dereceli medreselerin bir Merkez-i İlmi etrafında, orta dereceli medreselerin ise Daire-i Tedrisiye etrafında toplanmasını talep etmiştir. İstanbul, Üsküp, Bursa, Manisa, Konya, Kayseri, Şam gibi ilmi açıdan meşhur olan yerlerde Merkez-i İlmiler ile Daire-i Tedrisiyelerin kurulabileceğini talep etmiştir²⁵. Zamanla tüm Memalik-i Osmaniye'nin ilmi dairelere (devair-i ilmiye) taksim edilerek tüm yurt sathında Merkez-i İlmiler ile Daire-i Tedrisiyelerin kurulabileceğini belirtmiştir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Şevketi, ilk planda tüm ülke genelinde bir Merkez-i İlmi ile Daire-i Tedrisiye'nin kurulmasının çok zor olduğunu, bu nedenle öncelikle bünyesinde çok sayıda medreseler barındıran ve ilmi açı-

24. Zengin, a.g.e., s. 31; Ergün, Mustafa: **II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak yayınları, Ankara 1996, s.327.

25. Şevketi, a.g.e.,s.62.

dan meşhur olan İstanbul, Üsküp, Bursa, Manisa, Konya, Kayseri, Şam gibi yerlerde Merkez-i İlmiler ile Daire-i Tedrisiye'nin kurulmasını, zamanla ilmi açıdan gösterilecek olan terakki ile bu uygulamanın tüm Osmanlı ülkesine yayılmasını talep etmiştir²⁶.

Şevketi, İstanbul medreseleri için ayrı bir idari teşkilat düşünmüştür. Ona göre İstanbul'daki Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Ayasofya medreseleri Merkez-i İlmi, yine Ayasofya, Bayezid, Süleymaniye, Fatih, Karagümrük, Haseki, Eyüp, Üsküdar, Beşiktaş medreselerinin ilgili kısımlarından da Daire-i Tedrisiyeler vücuda getirilmelidir.

Şevketi, yüksek dereceli medreselerin idaresini yürütecek Merkez-i İlimlerin müderrisler arasından seçilecek bir müdür, katip ve idare heyetinden oluşturulmasını talep etmektedir. Orta dereceli medreselerin idaresini yürütecek Daire-i Tedrisiyelerin ise hükümet tarafından tayin edilecek bir müdür ve idare heyeti tarafından oluşturulmasını uygun görmekteydi. Onun bu husustaki orijinal ifadesi şu şekildedir:

“Merakiz-i ilmiye idaresi her sene müderrislerden intihap olunan bir müdür ile katip ve heyet-ı idareye, devair-i tedrisiyenin idaresi de hükümetten tayin olunun bir müdür ile heyet-ı idareye aittir²⁷”.

Görüleceği üzere Şevketi, orta ve yüksek öğretimi idari yönden birbirinden ayırmış ve her birine ayrı statü vermiştir. Ayrıca Şevketi'nin yüksek dereceli medreselerin idaresinin, müderrislerden seçilen bir müdür ve idari heyet tarafından yapılması fikri, bugünkü üniversitelere idari özerklik verilmesi fikri ile benzerlik göstermektedir. Yine, onun orta dereceli medreseler için öngörmüş olduğu uygulama ise bugünkü devletin kontrolü altında bulunan orta öğretim kurumlarındaki uygulama ile benzerlik göstermektedir. Biz, Şevketi'nin bu şekildeki bir uygulama ile aynı tarz ve de-

26. Şevketi, a.g.e.,s.62.

27. Şevketi, a.g.e.,s.62.

recedeki medreselerin kendi aralarında bir birlik oluşturmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

C-MEDRESE BİNALARI

Bazı küçük farklılıklara rağmen, İslam-Türk Devletleri'ndeki medreselerde “yapı-tipi” bakımından bir benzerlik bulunmaktadır²⁸. Bu farklılıklar medreselerin farklı bölge ve iklim şartlarında inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun için her medresede aynı yapı elemanının kullanıldığı söylenemez²⁹.

İslam-Türk Devletleri'ndeki medreselerde “yapı tipi” bakımından benzerliğe örnek teşkil etmesi açısından Nizamü'l Mülk'ün yaptırdığı Selçuklu medreseleri ile Karahanlı medreseleri arasında çeşitli cephelerden görülen benzerlikler zikredilebilir. Nizamü'l Mülk (1063-1092) Bağdat, Belh, Nişabur, Herat, İsfahan, Basra, Merv, Taberistan, Musul gibi merkezlerde medreseler yaptırmıştır. Nizamü'l Mülk tarafından yaptırılmış olan bu medreseler Karahanlı medreseleri gibi Budist manastırlarına benzemekte idi. Mesela, hücrelerin bir iç avlu etrafında sıralanmaları Budist manastırlarını andırmaktadır. Sonra Sanskritçe'de “vihara” teriminin aynı zamanda Budist hastaneleri için kullanılması dikkati çeken hususlardandır. İşte bundan dolayı Budist-Türk manastırlarının Selçuklu medrese ve hastanelerine tesir etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. W. Barthold da bu gibi benzer unsurlara dayanarak medreseler için Budist viharalarının örnek alındığını savunmuştur. Ancak, Andre Godard, Budist viharalarında odaların, bir açık avlu etrafında sıralanmasına karşılık, Selçuklu medreselerinin hepsinde dört eyvan bulunduğunu ileri sürerek Budist viharalarının bütün medreselere örnek olamayacağını savunmuştur. Ona göre, Selçuklu medreselerine XI. yüzyılda Horasan'da Bamiyan'da görülen dört eyvanlı Türk evleri örnek alınmıştır³⁰.

28. Taşdemirci, Ersoy: *Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları*, E.Ü. Sos. Bil. Enst. Dergisi Sayı: 2, Kayseri 1998, s.273.

29. Kazıcı, Ziya: *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan yayınları, İstanbul 1981, s.261.

30. Taşdemirci, a.g.m., s.273.

İster müstakil, ister başka bir binaya bitişik olsun medrese yapısı, fonksiyonu icabı, bazı belirli eleman ve bunların gerektirdiği hacimleri içinde toplayan bir bina tipidir. Bu bina elemanlarının tamamı bir medresede bulunmayabilir. Fakat genellikle avlu, eyvan, kışlık dersane, talebe hücreleri ve mescit bütün medreselerde bulunur. Türbe, aşhane ve çeşme gibi elemanlar da bazı medreselerde bulunur. Bu elemanlar hakkında kısa da olsa biraz bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

a) AVLU: Medreselerin en önemli elemanı avludur. Zira bina düzeni, avlunun etrafında kurulmuştur. Avluların üstü bazan örtülü bazan da açıktır. Keza avlu, medresenin bir bütün halinde çalışmasını sağlayan mihenk noktasıdır. Üstü örtülü olduğu zaman avlu, yatay bir boşluk olmaktan çıkarak bir mimari mekan ifadesine kavuşur. Üstü açık olduğu zaman revaklarla etrafı çevrili olduğu için, binanın iç düzenini kuran organik bir mekan niteliğini alır.

b) EYVAN: Avluya anlam veren mimari bir eleman olarak eyvan, daha önceki bazı medreselerde mezhep sayısına göre değişebilmektedir. Fakat Anadolu medreseleri için böyle bir şeyin söz konusu olmadığı söylenebilir. Medrese mimarisinde eyvan fonksiyon bakımından, medresenin güneş ve yağmurdan korunmasını sağlamaktadır. Buna rağmen eyvanlar üstü kapalı olmayan çalışma ve istirahat yerleridir. Medreselerde eyvan sayısı bir ila dört arasında değişir.

c) KIŞLIK DERSANE: Gerek kapalı, gerekse açık avlu medreselerde sıcak mevsimlerde dersler eyvan veya eyvanlarda verilir. Fakat her iki tip medresede de soğuk havalarda kullanılmak amacıyla kışlık dersaneler yapılmıştır. Kışlık dersanelerin, genellikle ana eyvanın sağ veya sol tarafına bitişik yapıldığı görülmektedir.

d) TÜRBE: Bazı medreselerde türbe önemli bir yer tutmaktadır. Medrese banilerinin, yaptırdıkları medrese içindeki türbeye defnedilmeleri bir çeşit gelenek halini almıştı. Türbe medreselerin değişik yerlerinde bulunabilmektedir.

e) **TALEBE HÜCRELERİ**: Talebe hücreleri genellikle avlunun iki yanına konulmuş, sivri beşik tonozlu yapılardır. Ekseriya duvarlarında dolap nişleri ve bir yanda veya köşede ocak yeri vardır. Kapıları daima avluya açılan talebe hücrelerinde her zaman pencere bulunduğu söylenemez. Hele dışa bakan pencere çok nadirdir.

f) **MESCİD**: Bazı medreselerde müstakil veya yarı müstakil mescitler bulunmaktaydı. Bazı medreselerde eyvanlar da mescit olarak kullanılabiliyordu³¹.

Osmanlı devleti bir uç beyliği olarak başladığı siyasi yaşamını imparatorluk seviyesinde noktalamıştı. Onu bu seviyeye çıkaran etkenlerden birisi de ilmi teşkilatıdır. Osmanlılar, gerek devlet gerekse ilmi teşkilat açısından kendisinden önceki Müslüman devletlerinin teşkilatlarını kendisine örnek edinmişti. Medrese, Osmanlı'nın ilmiye teşkilatının en önemli ögesini oluşturduğu için, mimari ve teknik açıdan da kendisinden önceki devletlerin mimari ve teknik özelliklerini taşımaktadır. Osmanlı medreselerinde de yukarıda zikredilen teşhizatlar mevcut idi. Osmanlı medrese binalarında bu birimlerinin yanı sıra hamam, mutfak gibi bölümler de mevcuttu. Külliye tarzında yapılanlarında ise talebenin yararlanması amacıyla kütüphane, imaret, hastane gibi kısımlara da yer verilmişti³².

Medreselerin gerilemeye başlamasının tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan medreseleri ıslah etme, eski günlerine döndürme fikirleri arasında medrese binalarının da belli bir ıslaha tabi tutulması, belirgin bir bakım ve onarımdan geçirilmesi vb. düşüncesi de vardı. Kanaatimizce Osmanlı aydın ve ulehasının arasında fikri bazda böyle bir düşüncenin ortaya çıkmasında, batıda cereyan eden eğitsel faaliyetleri yakinen takip eden aydın ve ulemanın derin tesiri olmuştur. Bilhassa II. Meşrutiyet dönemi, bu tarzda fikir ve görüşlerin yaygın ve yoğun olarak işlendiği bir dönemdir.

31. Kazıcı, a.g.e., s. 263.

32. Uzunçarşılı, İ. Hakkı: **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, T.T.K. yayınları, Ankara 1988, s. 33-34.

II. Meşrutiyet döneminde yapılması düşünülen medrese ıslahat çalışmaları içinde yeni medrese binalarının inşası önemli bir yer tutmaktaydı. Zira, mevcut binalar, yapı itibarıyla sınıf sisteminin uygulanmasına uygun olmadığı gibi programa ilave edilen Fen derslerinin tedrisinde ihtiyaç duyulan laboratuvar gibi bölümleri de ihtiva etmemektedir. Diğer taraftan medrese binaları gerekli sıhhi şartları ihtiva etmemesi itibarı ile de üzerinde durulması gereken bir mesele olarak belirmektedir³³. Bilhassa son dönemlerden itibaren medreseler, vakıfların bozulması, ilgisizlik ve bakımsızlık yüzünden ya yıkılıp ortadan kalkmışlardı veya amaçları dışında kullanılır hale getirilmişlerdi. Ayakta kalabilenlerin birçoğu ise talebinin ihtiyaçlarını karşılayabilmekten uzak ve sıhhi şartlar açısından ise oldukça yetersiz idiler.

Medreselerin tüm bu olumsuz özellikleri II. Meşrutiyet döneminden başlayarak yeni medrese binalarının inşasının gereği hakkında ortak bir kanaat oluşmuştur. Bununla birlikte kullanılabilecek durumdaki medrese binalarından ve camilerden de faydalanılması fikri göz ardı edilmemiştir. Şevketi de bu dönemde cereyan eden medreselerin ıslah edilmesine dair olan fikir dalgalanması içerisinde bu tarzda fikir ileri süren, düşüncelerini ileri gelenlere duyurmaya çalışan medreseli bir ilim adamıydı. Biz de konumuz itibarıyla onun medrese binalarına dair fikirlerine imkanlar elverdiğince yer vermeye çalışacağız.

Şevketi, kendisinin tavsiye etmiş olduğu programın kabulü durumunda yeni medrese binalarının yapılmasının bir zaruret haline geleceğini belirtmiştir. Ona göre, bu tarzdan medrese binalarının yapımı hem zaman alacağı gibi hem de maddi açıdan da bir külfet yaratacaktı. Bu durumun farkında olan ve bunu göz önünde bulunduran Şevketi, eskiden beri tedris faaliyeti için kullanılmakta olan mekan ve yerlerin en azından kendi tasavvuruna uygun olana medrese binaları yapıncaya kadar kullanılabileceğini belirtmiştir³⁴. Şevketi, eskiden beri tedris yeri olarak kullanılan bu mekanların

33. Zengin, a.g.e., s.34.

34. Şevketi, a.g.e., s. 60-61.

nasıl ve hangi maksatla kullanılacağına dair ölçütleri de tespit etmiştir. Bu ölçütleri Şevketi'nin kendi ifadesiyle şu şekilde belirtebiliriz:

“Medaris-i mevcudeden şimdiye kadar talebe-i ulumun kalabalıklıkla barındığı yerlerde müderrislerin kesretle ders okutukları büyük camilere yakın bulunanlar dürrus-ı aliye talebelerine tahsis edilmeli, sakirdleri ile talebeleri pek çok olmayan yerlerdeki medreselerin dersaneleri de birbirine yakın olmak şartıyla sekiz sınıf teşkiline müsaid olanların bir “Vahdet-i Tedrisiye” ve olmayanları mülhak addedilerek, büyük şehirlerde semt semt dürrus-ı taliye talebelerine bırakılmalıdır³⁵”.

Buna göre büyük camilere yakın medreseler yüksek dereceli medrese talebelerine ayrılacaktı. Diğer medreseler de orta dereceli medrese talebelerine tahsis edilecekti. Orta dereceli medrese binalarına ayrılan binaların her biri bir veya birkaç sınıf olarak kabul edilecek, bunların birbirine uzak olmaları halinde her bir sınıf başka semtlerde olabilecekti.

Şevketi, yüksek dereceli ve orta dereceli medrese binaları için koymuş olduğu ölçütlerin açılımını şu şekilde yapmaktadır:

“Bir medrese-i aliyyede aranan esvaf-ı asliye, idaresi masraflı olduğu için bir şehirde bir tane vücuda getirilebileceğinden her taraftan talebenin az bir zamanda gelebileceği bir yerde olmak, bunlarda verilecek derslere talebe serbestçe girebilmek, talebeyi kesretle ihata etmekten ibarettir³⁶”.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Şevketi, yükseköğretimin ihtisası gerektirdiği için oldukça masraflı alacağını belirttiikten sonra, bu yüksek dereceli medrese binalarının şehrin kenarında değil, her talebenin ulaşım bakımından rahatça ulaşabileceği mer-

35. Şevketi, a.g.e., s. 61.

36. Şevketi, a.g.e., s. 61.

kezlerde tesis edilmesini talep etmiştir. O, orta dereceli medreseler için tespit etmiş olduğu ölçütün açılımını da şu şekilde yapmaktadır.

“Medaris-i taliyede aranan esvaf-ı asliye ise bunlarda me-badi-i ulumu tahsil edecek mübtedi talebe bulunup, derslerinin arasında geçecek zaman da pek az olacağından bu med-reselerin o talebenin bulunduğu semtlerde yapılıp ders-hanelerinin bir yerde olmasından ibarettir. Bunlara talebenin çok olduğu büyük şehirlerde ihtiyaç bulunduğu gibi, başka yerlerde de ihtiyaç vardır³⁷”.

Şevketi, daha öncede belirtildiği gibi medreseleri orta ve yüksek dereceli medreseler olmak üzere iki kısma ayırmıştı. Kanaatimizce Şevketi’yi böyle bir ayırım yapmaya iten sebeplerin başında medrese binalarının teşhizatı ile dershanelerdir. Zaten Şevketi’nin kendisi de yüksek ve orta dereceli medrese binalarında bulunması gereken teşhizatı belirtirken, medreseleri bu tarzda iki kısma ayırma sebeplerinden birisi olarak da bina ve dershaneleri göstermiştir. Bundan dolayı Şevketi, orta ve yüksek dereceli medreselerde bulunması gereken teşhizatı ayrıntılı olarak ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre orta dereceli bir medresede bulunması gereken müştemelat şunlardır:

- 1-Otuzar kişilik 5x8x6 metre vüs’atında dershaneler
- 2-Tüm öğrencileri içine alacak genişlikte bir mütalaâhâne³⁸.
- 3-Fizik ve kimya dershaneleri³⁹.

37. Şevketi, a.g.e., s. 61.

38. Mütalaahane bugünkü manası ile okuma salonudur. Şevketi, orta dereceli medrese talebelerinin derslerin boş olduğu vakitlerde hocaların nezareti altında, burada derslerine çalışabileceklerini belirtmiştir. Talebelere gerekli görüldüğünde Hitabet dersi verileceği gibi, okulun idaresi de gerekli olan tebligatı talebelere burada yapabilecekti. Bk. Şevketi, a.g.e., s.48.

39. Şevketi, Fizik ve Kimya sınıflarının birbirinden ayrı olmasını talep etmektedir. Çünkü her iki derste de ilmi çalışmalar ve deneyler yapılacağı için bu sınıfların ayrı ayrı yerlerde olması zaruri olmuştur. Bk. Şevketi, a.g.e.,s.49.

4-Kütüphane⁴⁰.

5-Kimyahane, Teşrihhane

6-Güzel sanatlar eğitimi için birkaç sınıf genişliğinde büyükçe bir salon

7-Beden eğitimi ve terbiyesine mahsus genişçe bir yer

8-Sinâîhane

9-Fizik, kimya, makine derslerine ait gerekli alet ve edevatın korunması için kabinler Talebelere gösterilmek amacıyla, bitki, hayvan ve maden numunelerinin muhafaza edildiği numunehaneler

10-Müdür odası

11-Müderrisler için büyük bir oda (bu odada aynı zamanda idare heyetinin toplantısı da yapılabilecekti).

12-Namaz ve bazı hususi faaliyetler için bir camii

13-Kapıcı için küçük bir oda ailesi için bir daire

14-Öğrencilerin teneffüs vaktinde yararlanabilecekleri geniş bir bahçe

Yüksek dereceli medreselerde bulunması gereken müstemilat ta şunlardır:

1-İhtiyaç-ı mahalliye göre muhtelif vüs'atte müteaddit şubeler için dersaneler

2-Fizik ve kimya derslerine ait dersaneler (laboratuvar)

3-Tarih-i tabii müzesi

4-Talebeye mahsus kütüphane (ders aralarında talebe bu kütüphanede çalışabileceği gibi buradan, öğrenciye ihtiyaç hasıl olduğunda kitap verilebilecekti).

5- Resmi ihtiyaçlara mahsus büyük bir salon

6-Teneffüs için büyük bir avlu

40. Kütüphane, günün muayyen saatlerinde açılıp ve kapanacak ve isteyen öğrenciler burada çalışabilecekti. Aynı zamanda ihtiyaç hasıl olduğunda buradan talebeye kitap ta verilebilecekti. Bk. Şevketi, a.g.e., s.49.

7-Kitabet ve müdüriyet dairesi

8-Müderislere mahsus odalar

9-Kapıcı dairesi.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Şevketi'nin orta dereceli ve yüksek dereceli medreselerin teçhizatı olarak düşündüğü müstemelatın bugünkü üniversitelerimizde bulunan müstemelat ile bir benzerlik ve yakınlık gösterdiğini müşahade edebiliriz. Aynı zamanda Şevketi'nin orta ve yüksek dereceli medreseler için öngörmüş olduğu bu hususiyetlerden hareketle, eski medrese müstemelatında olmayan spor salonu, derthane, laboratuvar, atölye, kütüphane gibi talebinin derslerini en iyi şekilde işleyebilmesi için gerekli olan mekanlara yer vermiş olduğunu görürüz. Şevketi'nin müderislere, idarecilere ve hizmetlilere dahi birer oda tahsis edilmesini talep etmesi, günümüz üniversitelerinde yürürlükte olan uygulamaya benzer bir uygulamayı çok öncesinden düşünmüş olduğunu tespit etmekteyiz.

Şevketi, derthane inşaa edilirken dikkat edilmesi gereken özellikler üzerinde de durmuştur. Derthane'nin pencerelerinin büyük olması, ferah ve içersinde kolaylıkla hava cereyan edebilecek mahiyette olması, zihni yormaması için de sade ve güzel olmasını talep etmiştir. Ayrıca, derthane'lerde sıcak ve soğuktan koruyucu ve aydınlatıcı aletlerin de bulunması gerektiğini belirtmektedir. Şevketi'nin bu husustaki kendi ifadesi şu şekildedir:

“Derthane'nin inşasında ziyanın kesretle yan taraftan gelmesi için pencerelerinin büyük ve kolaylıkla hava cereyan edebilecek bir vaziyette olmalarına dikkat etmek lazım olduğu gibi, zihni meşgul etmemek için sade, güzel olmalıdırlar. Bunlar birer mesken hizmetini de gördüklerinden sıcaktan, soğuktan muhafaza ve tenvir ve sair hususlar için lazım gelen teçhizatı havi bulunmalıdırlar. Derslerin arasında geçecek zamanlar hele dürus-ı taliyede az olduğundan bir vahdet-i tedrisiye teşkil edecek derthane'ler birbirine yakın olmalıdır⁴¹”.

41. Şevketi, a.g.e., s.47.

Şevketi, orta dereceli medreselerde, öğrenci sayısının sınırlı olmasını talep etmektedir. Çünkü, böyle talebeler ancak kendilerine tahsis edilen yerlerde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edebileceklerdi. Bu maksatla, orta dereceli bir medresenin ders-hanelerinin vüsati, otuz talebeyi alacak kadar olmalıdır. Bu vaziyet yüksek dereceli medreseler için farklılık göstermektedir. Böyle talebeler, dersleri kendileri seçtikleri ve dolayısıyla seçmiş oldukları dersin, ders-hanelerini de kendileri belirledikleri için, yüksek dereceli medreselerin ders-hanelerinin genişliği 10 ila 100 kişiyi alabilecek kapasitede olmalıdır⁴². Ayrıca Şevketi, yüksek dereceli medreselerin ders-hanelerinin sabit sayıda öğrenci alabilecek mahiyette değil de 10-100 arası öğrenci alabilecek şekilde çeşitli kapasitede olması gerektiğini belirtmiştir. Şevketi'ye göre bu ayırım ilgili dersi okutan müderrisin şöhret ve iktidarından kaynaklanmaktadır⁴³.

Yukarıdaki ifadelerden de görüldüğü üzere onun bu konudaki fikirleri ve talepleri son derece modern ve günümüz üniversitelerinin müşterek özelliklerine benzer bir mahiyette hususiyetler taşımaktadır. Bilhassa Şevketi'nin derslerin ders-hanelerde okutulmasını talep etmesi de, dönemi itibarıyla oldukça yeni ve geçerli bir fikirdir. Şevketi, derslerin ders-hanelerde yapılmasının gerekçelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Merkezlerde bulunan büyük camilerin her tarafına hemen hiç bir boş yer kalmamacasına müderrisler çıkar, her biri takrir ettiği dersi talebesine işittirebilmek için avazı çıktığı kadar bağırır, her taraftan yükselen bu sesler birbirine karışır, bir gürültüdür gider, ne müderris cem’iyyet-i hatır ile bir ders takrir edebilir, ne talebe zihnini toplayıp layıkıyla ders dinleyebilir. Dersin nihayetinde biçare müderris o kadar yorulmuştur ki birkaç saat sonra kendine gelebilir. Bu yolda sakat olanlar, kurban gidenler de vardır. Ders dediğimiz iş o kadar naziktir ki değil, böyle bir kavgayı andıran gürültü, bir

42. Şevketi, a.g.e., s.47-48.

43. Şevketi, a.g.e., s.48.

çıt bile onun meleklerini, perilerini ürkütmeye kafidir. Bundan dolayı dersler lazım olan dikkat ve huzur içinde cereyan etmek için dersanelerde oturulmalıdır⁴⁴”.

Şevketi, bu görüşleriyle Psikoloji, Eğitim Psikolojisi ve Genel Öğretim Metotları... gibi bilim veya bilgi dallarının ilmi sonuçlarıyla uyum içerisinde olduğunu göstermektedir.

Şevketi, yüksek dereceli medrese talebelerine bu ağır ders yükünü başarıyla tamamlayabilmeleri için her birine müstakil birer oda verilmesinin uygun olacağını ifade etmiştir⁴⁵. Günümüz devlet üniversitelerinin gerek mali yetersizlik gerekse bina ve teçhizat eksikliği içerisinde bulunmaları ve öğrenci sayısının kapasitenin üzerinde olması gibi, onun önerisinin bugün için bile lüks olduğunun en büyük kanıtıdır.

Şevketi, orta dereceli medreselere devam eden talebelerin, odaların genişliğine göre 3 ile 4 öğrencinin bir odada kalabileceğini belirtmiştir⁴⁶. Kanaatimizce Şevketi bu uygulama ile öğrencilerin belli bir disiplin altında tutulabileceğini düşünmüş olmalıdır.

Medreselerin ıslah edilmesini ve yeniden eski günlerine döndürülmesini temin etmek amacıyla II. Meşrutiyet döneminden başlayarak devam eden ıslahat hareketleri ve teşebbüslerinin hemen hemen hepsinde eski medrese sistemi ve düzeninde görülen bina ve dersane yetersizliğinin giderilmesi konusu ortak bir sorun olmuştur ki, bu daha önce vurgulanmıştır. Aynı zamanda, maddi yetersizlikler ve buna paralel olarak ortaya çıkan medrese binalarının eksikliği medreselerin ıslahat edilmesi ve eski günlerine döndürülmesi faaliyetlerinin önüne engel olarak çıkan en büyük sorun olmuştur⁴⁷.

Biz, Şevketi'nin medrese binalarına ilişkin olarak Medaris-i İslamiye Islahat Programı adı altında tavsiye etmiş olduğu ve Me-

44. Şevketi, a.g.e., s.47.

45. Şevketi, a.g.e., s.63.

46. Şevketi, a.g.e., s.63.

47. Taşdemirci., a.g.e. s.63..

şihata sunmuş olduğu medrese ıslahat programının kabul edilmesi durumunda, o dönemde öngörülen medreselerle ilgili ıslahat teşebbüslerinin başarıya ulaşabileceğine inanmaktayız. Bunun delili olarak ta bizzat Devletin kendisi tarafından yayınlanan Islah-ı Medaris Nizamnamesi'ni gösterebiliriz. Kanaatimizce bu programda medreselerde yapılması düşünülen ıslahat faaliyetleri ile Şevketi'nin bu konuda ileri sürmüş olduğu görüşler arasında paralellikler bulunmaktadır. Hatta Islah-ı Medaris Nizamnamesi, Şevketi'nin hazırlamış olduğu programın bir nevi resmi alandaki uygulamasıdır.

KAYNAKÇA

- Adıvar, A. Adnan:** Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitapevi (5. Basım), İstanbul, 1991.
- Akyüz, Yahya:** Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e) Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1994.
- Albayrak, Sadık:** Son Devrin İslam Uleması I-IV, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1980.
- Albayrak, Sadık:** Son Devrin İslam Akademisi, Darü'l Hikmeti'l İslamiye, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1973.
- Atay, Hüseyin:** Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.
- Atay, Hüseyin:** Medreselerin Gerilemesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1981, cilt: XXIV.
- Atay, Hüseyin:** Medreselerin Islahı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1981, cilt: XXV.
- Bahadır, Osman:** Osmanlılarda İlim, Sarmal Yayınevi, Melis Kitapçılık, İstanbul, 1996.
- Baltacı, Cahit:** XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976.
- Bilge, Mustafa:** İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Numara: 3101, İstanbul, 984.
- Bilim, Cahit Yalçın:** Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1834-1876), Anadolu Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Yayınları, Eskişehir, 1984.
- Devellioglu, Ferit:** Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi, Ankara, 1995.
- Ergin, Osman Nuri:** Türk Maarif Tarihi, I-V, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Ergün, Mustafa:** II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara, 1996.
- Halaçoğlu, Yusuf:** XIV-XIX. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1996.

- Hatemi, Hüseyin:** "19. Yüzyılda Medreseler" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Hızlı, Mefail:** Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler, Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi II, Sayı:2, Bursa, 1987.
- Kazıcı, Ziya:** Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İFAV Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Kazıcı, Ziya:** İslam Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.
- Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih, Medeniyet, Kültür. Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti. 2. Baskı., İstanbul, 1994
- Pakalın, Mehmet Zeki:** Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1983.
- Sakaoğlu, Necdet:** Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Şanal, Mustafa:** Eşrefzade Mehmet Şevketi'nin Eğitim Anlayışı ve Görüşleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Ün., Sos. Bil. Enst., Kayseri 1998.
- Şevketi, Eşrefzade M.:** Medaris-i İlmiye Islahat Programı, Harbet Matbaası, İstanbul 1329.
- Taşdemirci, Ersoy:** Osmanlı İmparatorluğunda Medreseler, E.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:3, Kayseri, 1989.
- Taşdemirci, Ersoy:** Cumhuriyet Dönemi Türk Milli Eğitim Politikasının Ana Devrelerinin Üzerine Tahlili ve Mukayeseli Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. Sos. Bil. Enst., 1984.
- Taşdemirci, Ersoy:** Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları, E.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2, Kayseri, 1988.
- Taşdemirci, Ersoy:** Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreselerin Bozulmaları, Medreseleri Islah Etme Teşebbüsleri ve Kapatılmaları, E.Ü. Sos. Bil. Enst. Der., Sayı: 4, Kayseri, 1990.
- Tekindağ, Şehabettin:** Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi, "Medrese Dönemi", İstanbul, 1973.
- Unat, Faik Reşit:** Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:** Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı. T.T.K.B.E., Ankara, 1988.
- Zengin, Zeki Salih:** II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı ve Din Eğitimi (1908-1918) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), E.Ü. Sos. Bil. Enst., Kayseri, 1993.
- Zengin, Zeki Salih:** II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlılarda Medreselerin Islahı Çalışmaları: Teşkilat ve Ders Programları (24-27 Ekim 1996 Tarihleri Arasında Türkiye 1. İslam Düşüncesi Sempozyumu'na Sunulan Tebliğ).